

נעמי שמואל. דורות של תקווה: מסורת והעברה בין־דורית עם העלייה מאתיופיה. פרדס. 2020. 258 עמודים

אדנה זאוודו גביינש*

אחד ממאפייניה המרכזיים של הגירה ממדינה אחת לאחרת הוא ההתמודדות היחידנית והקיבוצית עם הקשר תרבותי שונה. התערערות המובן מאליו אינה שמורה עוד לרגעים יוצאים מן הכלל, ועבודת הארגון והתחזוק של סדר הדברים אינה חבויה עוד מאחורי הקלעים. הדבר דומה לפעולה הבנאלית של פתיחת דלת סגורה: אנו מתמרנים בקלות את הגוף על חלקיו השונים. בתהליך לא מודע אנו מחשבים את המרחק, הזווית, המהירות והאנרגיה הנכונים, אוחזים בידיה, וכמו רקדן בלט או כדורגלן מיומן אנו עוברים בפתח הדלת. אך גם פעולה בנאלית זו, ברגעים יוצאים מן הכלל, כאשר התנאים אינם מוכרים, יכולה להיות כרוכה בעמל רב ולהוביל לתחושת דיסאוריינטציה. מחברת הספר דורות של תקווה, נעמי שמואל, מתרכזת בהיבט הזה של חוויית ההגירה, מתמקדת ביחידה המשפחתית ובאינטראקציה הבין־דורית בקרב מהגרים מאתיופיה, ובוחנת כיצד אלה מתמודדים עם שינוי והמשכיות בכל הקשור לצורה ולתוכן של המורשת התרבותית המארגנת את חיי המשפחה. במילותיה שלה, היא בוחנת "כיצד מורשת זו מעובדת ומשתנה עם המעבר והמפגש הבין־תרבותי" (עמ' 17).

שמואל היא סופרת ואתרופולוגית. באמתחתה יותר מ־13 ספרי ילדים, שרבים מהם עוסקים בחווייה האתיופית בישראל. דורות של תקווה הוא סינתזה של עבודות המוסמך (2010) והדוקטור (2017) שלה, והוא נסמך גם על תיעוד של קבוצות הורים ממוצא אתיופי שהמחברת הנחתה בעבר. הספר נפתח בפרק "מבוא אישי: לגדול על התפר הבין־תרבותי", המציג את הביוגרפיה של המחברת, שנולדה באנגליה להורים ממוצא גרמני ואנגלי, יהודי ונוצרי. בשנות העשרים לחייה השתקעה בישראל, ומאוחר יותר נישאה לישראלי ממוצא אתיופי.

הספר מבוסס על ניתוח נרטיבי של 50 ראיונות עם דוברי אמהרית שבאו לישראל בשנות השמונים והתשעים או שנולדו בישראל. המרואיינים והמרואיינות האלה מהווים 30 משפחות גרעיניות הקשורות ל־13 משפחות מורחבות. פרקי הספר מאורגנים לפי מסלול הגירה וחיים גנרי ראשיתו בחוויית הילדות והמשפחה באתיופיה, המשכו בהתמודדות עם ההקשר התרבותי החדש וסימומו בהקמה ובניהול של "בית אתיופי בישראל". לאחר המבוא האישי ופרק הקדמה מובאים 16 פרקים גדושים בדבריהם של מרואיינים ומרואיינות המתכתבים עם התמות המרכזיות בו: תקשורת מילולית ולא מילולית, מגדר, סמכות, זהות וייצוג.

הטענה המרכזית בספר היא שאופי התקשורת הבינאישית שצמחה בישראל במסגרת היחידה המשפחתית הוא הסמן למידת הצלחה של עיבוד היחסים והנורמות מארץ המוצא

* ד"ר אדנה זאוודו גביינש, עמית פוסט־דוקטורט, האקדמיה ע"ש פולונסקי ללימודים מתקדמים במדעי הרוח והחברה, מכון ון ליר בירושלים

ושל התאמתם להקשר החדש. עיבוד אידיאלי מאפשר קיום דו־תרבותי השוזר בהצלחה את הישן והחדש. הניתוח והדיון הנערכים בספר מתבססים על כמה מושגי יסוד שהמחברת מציגה: "דור המדבר" (דור 1), "הדור השוזר" (דור 1.5), "דור צברים" (דור 2); ועל שני טיפוסים אידיאליים של הורות – האחת "הורות מבוססת מעמד", המבטאת קיבעון וקושי להתמודד עם השינויים שבהגירה, ומשקפת הישענות על מנגנונים ונורמות מארץ המוצא שמייצרים קונפליקטים; והאחרת "הורות מבוססת קשר", המבטאת סתגלנות ויכולת לשנות ולשוזר יחדיו יסודות מתרבות מארץ המוצא ויסודות מההקשר החדש, ואשר באה לידי ביטוי בהתנהלות "דו־תרבותית", שמוצגת בספר כקיום מיטיב.

לקריאת הספר ניגשתי בהתלהבות קלה. מעטים הם המחקרים בישראל המעמידים במרכזם את מערכות היחסים בתוך ובין שלושה דורות של מהגרים מאתיופיה, ובוחנים את הצורות והמשמעויות החדשות של יחסים אלו שמתכוננות בישראל; ספר כזה עשוי להפיק תובנות כלליות על הגירה ואתניות, שארות ואינטראקציה בין־דורית, וגם תובנות ספציפיות על החוויה האתיופית. אך לצערי הרב הפוטנציאל הזה אינו ממומש, מסיבות שונות – חלקן כלליות ונוגעות לארגון ולעריכה, ואחרות מהותיות יותר. אציין בקצרה שלוש דוגמאות וארחיב על דוגמה נוספת, רביעית, הנוגעת ללב המחקר.

ראשית, דיאלוג עם ספרות רחבה ועדכנית יותר, דוגמת האסופה שערכה ננסי פונר (Foner, 2009), היה מאפשר לחשוב על מגוון טיפוסים רחב יותר של סגנונות הורות ושל יחסים בין־דוריים בקרב מהגרים. גם ספרה החשוב של אנט לארו (Lareau, 2011) היה עשוי לחלץ את המחברת מהבחנה נוקשה בין ישראל מערבית, ליברלית, מודרנית ואינדיבידואליסטית ובין אתיופיה ה"אחרת", ומשרשרת ההנחות שהבחנה זו נושאת עימה. ספרה של לארו, למשל, היה פותח פתח להבחנות מעמדיות ביחס לסגנונות הורות שונים ועוזר להבין טוב יותר את אופי היחסים בקרב מרואיינים ומרואיינות שהגיעו מרקע עירוני באתיופיה, ואת מגוון סגנונות ההורות בחברה הישראלית שאינם עומד רק על "הבדלים תרבותיים", ולהימנע מקביעות שגויות כמו זו הגורסת כי "בחברה המערבית מקובל שמבוגרים משחקים עם ילדים כחלק מתהליך החינוך והבניית קשר, אבל בתרבויות רבות בעולם [...] מבוגרים לא משחקים עם ילדים" (עמ' 42).

שנית, המגוון שבקרב הקהילה האתיופית קודם להגירה נעדר מן הספר. לפיכך, הפרופיל של המרואיינים והמרואיינות אינו מושווה לזה של המהגרים מאתיופיה, והשוואה כזאת חסרה גם בניתוח ובמסקנות. היהודים שהגיעו מתיגראי או וולקייט, למשל, הם דוגמאות לקיום דו־לשוני ודו־תרבותי (או תלת־לשוני ותלת־תרבותי) בארץ המוצא, כלומר קיום כזה לא נוצר רק עם המעבר לישראל.

שלישית, יש ערבוב לא ביקורתי ולא מנומק בין הקטגוריות העממיות לאלה האנליטיות, או בין האמיק והאתיק, שמשמשות את הניתוח והדיון בספר. לדוגמה, דור 1 מסווג כ"דור המדבר", ואין דיון בפער בין המשמעויות האידיאולוגיות השליליות שבהן טעון המונח העממי ובין מסקנות המחברת באשר לפוטנציאל החיובי הטמון בקטגוריה האנליטית. באותה קלות גם מתוארים קסים (כוהני דת) כ"רבנים", ואילו דאבו (מאפה לחם) מתואר כ"חלה מסורתית". אותו עניין בא לידי ביטוי בעקיפין גם בפרשנויות ובתרגומים לא מדויקים של מונחים באמהרית. אנו למדים כי "ילד מאומץ באמהרית נקרא אינְגְ'רה לְיֶגְ' – ילד של אינְגְ'רה – כלומר האכילה המשותפת הופכת אותו לבן משפחה" (עמ' 29), אך זוהי פרשנות

מילולית שמחמיצה את התפקיד של "אינג'רה" כמטפורת יסוד שמסמנת מגוון משמעויות ויחסים, דוגמת אחריות אתית שאינה עומדת על קשרי שארות ביולוגיים. הדוגמה הרביעית היא הטיפול בצורות התקשורת הבינאישית שמביאים איתם המהגרים, וראוי להתעכב עליה משום שיש לה חשיבות קריטית לדיון העוסק ביכולתם לנווט בהצלחה בהקשר התרבותי החדש. המחברת קובעת כי "אופי התקשורת באתיופיה שונה בתכלית מהדיבור הישיר שאנחנו מכירים בישראל, וחשוב להבין אותה על מנת להיכנס לעולמם הפנימי של יוצאי אתיופיה" (עמ' 38). אופי תקשורת זה, לפי המחברת, מתבסס על המודל המוכר של "שעווה וזהב". בקצרה, "בחברה האתיופית (ובמיוחד האמהרית) קיים המושג של 'דיבור כפול', מה שידוע באמהרית כ'שעווה וזהב' - *samm - enna warq* - אמירה אחת שיש לה משמעות נסתרת הפוכה לחלוטין [...] סוג ערמומי ומבלבל של תקשורת". לדבריה, צורה זו של תקשורת תופסת את "מהות החינוך האתיופי בחיק המשפחה והקהילה" (עמ' 39).

הקביעה הזאת משותפת למחקרים רבים שנערכו בישראל על יהודי אתיופיה, וכמו במקרים קודמים, גם בדורות של תקווה כאשר מחפשים אחר הביסוס שלה מגיעים לספרו של הסוציולוג דונלד לוין *Wax & Gold* (Levine, 2014). חזרתי לקרוא שוב בספרו של לוין, המוסר לנו ניתוח מורכב ועשיר של היחסים הסמליים והביטויים הקונקרטיים הגלומים בדימויי שעווה וזהב בשלל הקשרים חברתיים ותרבותיים. מאז פורסם ספרו ב-1965, חוקרים כדוגמת מוחמד גירמה (Girma, 2011), מסאי קבדה (Kebede, 1999) ואחרים ביקרו והרחיבו את הניתוח של לוין, והוסיפו להאיר את המשמעויות והביטויים המגוונים של מערכת זו בשפת היומיום, בפילוסופיה האתיופית, בתיאולוגיה, בשירה ועוד. אולם בדורות של תקווה, כמו במחקרים קודמים, ספרו העשיר של לוין מצטמצם לכדי הקביעה שצורת התקשורת האתיופית-אמהרית היא "סוג ערמומי ומבלבל של תקשורת". התייחסות רצינית לספרו של לוין, שמתאפיין בניתוח זימלאני, היה מקדם את הספר בדרכים נוספות. לדוגמה, לאור הדיון של לוין בטיפוסים השונים של יחסי פרט וקבוצה בתרבות האתיופית-אמהרית ובאופנים שבהם אינדיווידואליות באה לידי ביטוי וזוכה להערכה, היינו עשויים ללמוד כי בניגוד לתפיסה המקובלת אצל רבים, ה"דיעה [ה]ברורה שהקהילה קודמת לרצון הפרט" (עמ' 29) בתרבות האתיופית-אמהרית איננה ברורה כלל וכלל.

דורות של תקווה עוסק בנושא חשוב, וקריאה ביקורתית בו מאפשרת היכרות מסוימת עם תהליכי ההתאמה של נורמות ויחסים במשפחה ושל היחסים בין הדורות השונים בקרב חתך מסוים של יהודי אתיופיה בישראל. הספר מלמד אותנו גם כי באשר ליחסים בין מהגרים ובין חוקרים וחוקרות באקדמיה, ההתמודדות עם התערעורת המובן מאליו אינה שמורה לראשונים, וכי על החוקרים להתייחס ברצינות לעמל הרב הכרוך בהבנה ובתמרון של יחסים אלו.

מקורות

- Foner, Nancy (Ed.). (2009). *Across generations: Immigrant families in America*. NYU Press.
- Girma, Mohammed. (2011). Whose meaning? The Wax and Gold tradition as a philosophical foundation for an Ethiopian hermeneutic. *Sophia*, 50(1), 175–187.
- Kebede, Messay. (1999). *Survival and modernization: Ethiopia's enigmatic present – A philosophical discourse*. The Red Sea Press.
- Lareau, Annette. (2011). *Unequal childhoods: Class, race, and family life*. University of California Press.
- Levine, Donald N. (2014). *Wax & gold: Tradition and innovation in Ethiopian culture*. University of Chicago Press. (Original work published 1965)